

OVER IE, UU EN OE IN DE OOST-NEDERLANDSE KLINKERSYSTEMEN

In de vorige aflevering van dit tijdschrift, 1971, blz. 57-65, heeft Kocks zijn opvattingen over de plaats van *ie*, *uu* en *oe* in het systeem van de Oostnederlandse klinkers, zoals hij die in zijn dissertatie had neergelegd, nader toegelicht. Aan het slot van zijn toelichtingen merkt hij op, dat er over de gesloten klinkers in de oostnederlandse dialecten diachronisch veel meer te zeggen valt dan hij in zijn artikel deed, maar dat hij dat meerdere aan mij overlaat. Het lijkt mij zinvol, dat ik dat meerdere dan nu in deze bijzondere aflevering van ons tijdschrift als een groet uit het noorden voor prof. dr. Willem Pée probeer te zeggen. De problemen, waarvoor ik mij daarbij gesteld zie, zullen blijken wel heel typisch "noordelijke" problemen van de Nederlandse taalgeschiedenis te zijn. Het zal prof. Pée, naar ik hoop, ook genoeg doen, dat ik de gegevens voor mijn betoog en voor de daaraan toegevoegde kaartjes voor het belangrijkste deel put uit de betreffende gepubliceerde en uit de nog in meer of minder ver gevorderde staat van voorbereiding zijnde beide laatste delen van de Reeks van Nederlandse Dialectatlassen. Tegenover de andere medewerkers aan dit Willem Pée-nummer wil ik mij gaarne verontschuldigen voor de onbescheiden omvang van mijn bijdrage, waarvan het onderwerp in de planning van dit nummer van ons tijdschrift al was opgenomen.

In de dialecten van Oostnederland bestaan blijkbaar twee soorten van *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken. De ene soort representeert in hoofdzaak wgm. \hat{i} en \hat{u} , de andere wgm. \hat{e}^2 , *eo*, *ai* en \hat{o} . De eerste soort mag men algemeen-Oostnederlands noemen, de tweede komt maar in een beperkt gebied van Oostnederland voor. Kocks gebruikte in zijn hiervoor bedoelde artikel deze verdeling, die weliswaar grotendeels op historische gegevens berust, als uitgangspunt voor zijn synchronisch gestelde betoog. Hij kon dat, merkwaardig genoeg, met vrucht doen, omdat hij een nader pleidooi hield voor zijn standpunt, dat de beide soorten, althans waar zij in Drente voorkomen, fonetisch gescheiden gebleven zijn en fonologisch-structureel opponeren. Had hij in zijn dissertatie nog

gemeend, dat beide soorten vooral kwantitatief te onderscheiden waren, wat hij uitdrukte in de termen "lang" en "überlang", nu is hij tot de conclusie gekomen, dat de oppositie meer van kwalitatieve aard is.

Het is voor mijn poging de historische ontwikkeling tot de twee reeksen van gesloten klinkers in de Oostnederlandse dialecten te schetsen van belang vooraf nog even het argument van Kocks voor zijn veranderde versie samen te vatten. De reeks *ie*, *uu* en *oe* als voortzetting van wgm. *î* en *û* noemde en noemt hij fonologisch lang op grond van de discussie tussen Van Haeringen¹⁾ en Heeroma²⁾. Waar nu in die gebieden van Drente deze reeks opponeert met *ie*, *uu* en *oe* van de andere soort, dat wil dus zeggen, waar hij woordparen als *lief* - *lie:f* voor *lijf* en *lief*, of *boek* - *boe:k* voor *buik* en *boek*, e.d. aantrof, daar sprak hij van een oppositie *langes überlang*, omdat hij alleen maar een kwantiteitsverschil opmerkte. Bij nadere overweging echter, een overweging, die vooral steunt op Sassens beschrijving van het dialect van Ruinen, is Kocks tot het inzicht gekomen, dat er eerder van een kwaliteitsverschil gesproken moet worden. Sassen zegt nml. dat *ie*, *uu* en *oe* van dé tweede soort opener, d.w.z. met een ee-, eu- en oo-achtig timbre gesproken worden. In zijn bijdrage in dit Willem Pée-nummer gaat Sassen daar nog eens op in door zijn waarnemingen van vroeger, nu, zoveel jaar later, opnieuw te toetsen aan de werkelijkheid. Al blijkt er intussen wel het een en ander gewijzigd te zijn, toch kan hij zijn uitspraak van toen gerust handhaven. Van belang is bovendien, dat Kocks nu meedeelt, dat hij soms gemeend heeft bij de realisatie van *ie*, *uu* en *oe* van de tweede soort een naslag als een licht diftongisch element op te merken, wat eveneens op een kwaliteitsverschil had kunnen duiden.

Ik moet deze kwestie hier nu eerst laten rusten, maar het leek mij gewenst de probleemstelling enigszins uitvoerig in te leiden en aldus toe te lichten. De vraag is nu eerst, hoe zich beide reeksen *ie*, *uu* en *oe* in de Oostnederlandse dialecten ontwikkeld hebben en vervolgens hoe een en ander structuurhistorisch en structuurgeografisch geïnterpreteerd kan worden.

Wgm. *î* en *û*

De oostnederlandse gesloten klinkers *ie*, *uu* en *oe* die in hoofdzaak wgm. *î* en *û* representeren, mogen, zoals gezegd, algemeen-oostnederlands genoemd worden, maar zij worden niet overal en niet onder alle omstandigheden op gelijke wijze gerealiseerd. Het meest opvallende verschil in de realisatie is van kwantitatieve aard: in het overgrote deel van Oostnederland zijn *ie*, *uu* en *oe*, als de voortzettingen van wgm. *î* en *û*, voor bepaalde medeklinkers lang gebleven en voor andere kort geworden. Alleen in het uiterste oosten van Twente heeft een dergelijke verkorting niet plaats gevonden. Daar zegt men dus zowel *tie:t*, tijd, *grie:pen*, grijpen, als *blie:ven*, blijven, *krie:gen*, krijgen, en ook *hoe:s*, huis, *oe:t*, uit, zowel als *zoe:gen*, zuigen, *schoe:ven*, schuiven, enz. In een betrekkelijk klein gebied in de onmiddellijke omgeving van Oldenzaal zijn *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. *î* en *û* voor alle medeklinkers lang gebleven, al moet ik meteen opmerken, dat verkortingen, bijv. in woorden als de bez. vnw. *mien*, *dien* en *zien*, ook daar niet ongewoon zijn. De omvang van dit gebied is uiterst moeilijk nauwkeurig aan te geven, doordat de lange gesloten klinkers blijkbaar door de korte verdrongen worden, maar, naar het lijkt, het eerst in die kringen, die meer "beschaafd" willen spreken en daar weer het eerst voor stemloze medeklinkers. De toestand is daardoor in de betreffende plaatsen weinig stabiel. Ribbert gaf voor Tilligte in zijn dissertatie van 1933 nog uitsluitend lange gesloten klinkers op, terwijl ik thans bij sommige sprekers al duidelijke verkortingen heb waargenomen. Dat moet ik ook zeggen van plaatsen als Denekamp, Rossum, Weerselo, Lemselo, Oldenzaal, De Lutte, wat echter betekent, dat *ie*, *uu* en *oe* in deze plaatsen, afgezien van hun voorkomen in voornaamwoorden, nog altijd niet fonetisch kort zijn. Maar het gebied in oostelijk Twente, waar *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. *î* en *û* altijd lang gerealiseerd worden, blijkt maar klein te zijn en langzamerhand kleiner te worden.

Dat is een opmerkelijk andere toestand dan Rakers³⁾ ruim veertig jaar geleden waarnam. Voor hem sluit Twente met naar zijn mening alleen

maar lang gerealiseerde representanten van wgm. \hat{i} en \hat{u} bij de graafschap Bentheim en in ruimer verband bij het nederduitse gebied aan, zodat hij ook op deze grond nog met recht zeggen kon: "die niederländische Twente ist als niederdeutsches Restgebiet ersten Ranges anzusehen." Maar zijn waarnemingen kunnen niet voor heel Twente gegolden hebben of ze zijn nogal onnauwkeurig geweest, omdat Bezoen voor Enschede in dezelfde tijd al meedeelt, dat de voortzettingen van wgm. \hat{i} en \hat{u} voor stemloze medeklinkers er kort zijn. Rakers haalt trouwens zelf in een voetnoot die uitspraak van Bezoen aan. Het ligt dus voor de hand een verklaring te zoeken voor de schijnbare onnauwkeurigheid van zijn beschrijving of van zijn waarneming.

Bij zijn onderzoek naar de uitspraak van het telwoord 'tien' stelde Rakers vast, dat een kort gerealiseerde *ie* in 'tien' en eveneens kort gerealiseerde *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken als representanten van wgm. \hat{i} en \hat{u} karakteristiek waren voor het uiterste noordwestelijke deel van de graafschap Bentheim en voor de Nederlanders in het dorp Wielen. Zulke korte gesloten klinkers zijn overigens vreemd aan de Nederduitse dialecten. Men treft ze alleen maar aan in het door Rakers aangegeven gebiedje van de graafschap Bentheim en in een smalle westmunsterlandse grensstrook. Daar staat tegenover dat het een bijzonder kenmerk van het Nederlands is, dat, behalve voor een *r*, de lange klinkers, niet alleen de lange gesloten klinkers, verkort worden. Die Nederlandse neiging tot verkorting van lange klinkers bestaat ook in Oostnederlandse dialecten en is daar, evenals in het Nederlands, het duidelijkst waarneembaar bij *ie*, *uu* en *oe*. In de Oostnederlandse dialecten zijn dat *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} , soms evenwel ook die uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} .

Dat was natuurlijk allemaal ook Rakers welbekend. Hij zocht dus de oorsprong van zulke verkortingen voor het Bentheims in Nederland en terecht. In overeenstemming met wat hij uit het Nederlands kende, meende hij nu ook te mogen zeggen, dat *ie*, *uu* en *oe*, als deze klinkers teruggaan op wgm. \hat{i} en \hat{u} , in de Oostnederlandse dialecten verkort worden, behalve waar zij voor een *r* voorkomen. Een uitzondering op deze algemene regel maakten volgens hem de dialecten van Twente, die de

oorspronkelijk lange klinkers nog altijd bewaarden. De verkortingen voor stemloze medeklinkers, die Bezoen in Enschede signaleerde, waren voor Rakers zoiets als de voorboden van een, nu onder invloed van het "beschaafde" Nederlands, langzamerhand ook de dialecten van Twente aantastende westelijke Nederlandse verkortingstendens.

Met Kloeke zocht hij de oorsprong van die tendens in het Hollands, waar de verkorting van wgm. \hat{i} en \hat{u} , behalve voor een *r*, al in de mid-delnederlandse periode zou hebben plaats gevonden. Aan het eind van die periode en in de 16-de, 17-de eeuw zou vervolgens de verkorting van wgm. \hat{i} en \hat{u} onder Hollandse invloed in de Oostnederlandse dialecten zijn binnengedrongen. De dialecten van Twente echter bleven buiten de Hollandse invloed en wisten tot op onze dagen de lange gesloten klinkers te bewaren.

Geheel passend in deze opvatting haalt Rakers dan ook met instemming de kritische woorden van Kloeke⁴⁾ over het Gelders-Overijsselse woordenboek van Gallée aan: "Op enkele vergissingen en inconsequenties van Gallée moet hier terloops gewezen. Zo worden de woorden, die hij (d.i. Gallée) met \hat{i} (de *ie* van *wier*) schrijft, lang niet altijd met lange klank uitgesproken; *lîm*, *lînen*, *lîster*, enz., worden, in het grootste deel van Overijssel althans, uitgesproken met dezelfde korte *ie*, die wij horen in het Hollandse *gieter*." Als immers de verkorting van *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} in de Oostnederlandse dialecten toegeschreven moest worden aan direkte invloed van het Hollands - en dat betekent van Hollandse dialecten -, wat Kloeke en Rakers wilden, dan kan dat verschijnsel niet jong zijn. Integendeel, dan moet het op zijn laatst in de 16-de, 17-de eeuw gedateerd worden. Vandaar dus dat Kloeke meende Gallée van "enkele vergissingen en inconsequenties" te moeten betichten, omdat hij de bedoelde verkorting nog niet vermeldt. Het is echter helemaal niet zo zeker, dat Gallée zich op dit punt vergist heeft.

De regel van de verkorting van de Oostnederlandse *ie*, *uu* en *oe* als representanten van wgm. \hat{i} en \hat{u} , die Rakers formuleerde, is niet helemaal juist. Rakers dacht, dat deze klinkers alleen maar voor een *r* lang gebleven en voor alle andere medeklinkers kort geworden waren.

Maar de voorbeelden van verkorting, die hij zelf geeft, laten een zo ruime formulering nog helemaal niet toe. Afgezien van de dialecten van de N.W. Veluwe, waar bijzondere ontwikkelingen lijken te hebben plaats gevonden, blijken in alle overige Oostnederlandse dialecten wgm. *î* en *û* gerepresenteerd te worden door lange *ie*, *uu* of *oe*, als zij stonden voor *v*, *g*, *z* of *r* of voor uitgevallen *d*. Of zij voor andere medeklinkers lang bleven of kort werden, kan van dialect tot dialect verschillen.

Het oostelijk deel van Twente, waarover hiervoor gesproken werd - het gebiedje om Oldenzaal - sluit met zijn voor alle medeklinkers bewaarde lange gesloten klinkers bij het aangrenzende nederduitse gebied aan. Buiten dit gebied worden in Twente, evenals de Gelderse Achterhoek, *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. *î* en *û* voor stemloze medeklinkers verkort. Dat wil dus zeggen, dat zij niet alleen maar lang blijven voor *v*, *g*, *z* of *r* of voor uitgevallen *d*, maar ook voor *l*, *n*, *m*, *b* en bewaarde *d*. Minder helder te formuleren is de toestand in het gebied ten zuiden van de Oude IJssel. Daar komen, behalve voor *v*, *g*, *z* en *r*, wel verkortingen voor, maar niet in alle woorden telkens voor dezelfde medeklinker. Zo kan de *ie* in *strieke*, strijken, kort zijn, maar de *ie* in *kie:ke*, kijken, lang; de *oe* in *smoel*, muil, kan kort, de *oe* in *oe:l*, uil, echter lang zijn, waarbij ik opmerk, dat de verhoudingen niet van plaats tot plaats gelijk behoeven te zijn. Voor het meer westelijke deel van Overijssel en voor Drente en Groningen geldt de algemene regel, dat wgm. *î* en *û* alleen maar lang gebleven zijn voor *v*, *g*, *z* en *r* en voor uitgevallen *d*. Er vallen aldus vier gebieden te onderscheiden, waarin de verkorting of nog niet is ingetreden of telkens is voortgeschreden. Doordat hier klaarblijkelijk sprake is van een zich voortzettende ontwikkeling zijn deze gebieden natuurlijk niet enigermate nauwkeurig te begrenzen.

Er rest ons nog de ontwikkeling van wgm. *î* en *û* op de N.W. Veluwe, een ontwikkeling, zoals wij in Oostnederland verder nergens aantreffen. Voor *v*, *g* en *z* en voor *j* uit *d* of *w* verschijnt de wgm. *î* er als een korte *ie*, dat is de *ie* in ndl. *Piet*. De wgm. *û* wordt er onder dezelfde omstandigheden gerepresenteerd door een korte *uu*, dat is de

u in ndl. *nu*. Voor een *r* vindt men een lange *ie* of *uu*, die meestal ook nog door een naslag gevolgd wordt. In alle andere gevallen echter wordt een wgm. \hat{i} en een wgm. \hat{u} op de N.W. Veluwe vertegenwoordigd door klinkers, die het Nederlands niet kent en die ook in de Oostnederlandse dialecten elders niet voorkomen. Van Schothorst zegt van deze representant van de wgm. \hat{i} , dat hij ongeveer het midden houdt tussen de *i* van ndl. *pit* en de *ie* van ndl. *tieren* en gesproken wordt met een wijdere kaakopening dan *i*, terwijl de tongstand dezelfde is. Zo zegt hij van de bedoelde voortzetting van wgm. \hat{u} , dat die gesproken wordt met tongspanning en kaakstand van *e* in ndl. *bek* en lippenstand van *oe* in ndl. *boek*.

Nu valt het op, dat deze bijzondere klinkers voorkomen juist in die posities, waarin in Oostnederland bijna overal de verkortingen van de oorspronkelijk lange vokalen optreden en dat in het N.W. Veluws een *ie* en een *uu*, zij het dan ook allebei als een korte, bewaard bleven in de posities, waarin in de Oostnederlandse dialecten wgm. \hat{i} en \hat{u} lang zijn. Het ligt daarom voor de hand de verhoudingen in het N.W. Veluws in verband te brengen met het verkorten en bewaren van de vanouds lange gesloten vokalen. Franck betoogde al, dat de diftongering van *ie* en *uu* samen moest hangen met een verkorting van deze oorspronkelijk lange klinkers. W. de Vries⁵⁾ heeft in verband met de problemen, die aan die diftongering vast zitten, o.a. ook aandacht aan de opvallende ontwikkeling van de wgm. \hat{i} en \hat{u} in het N.W. Veluws besteed. Hij gaat er daarbij met Franck van uit, dat de lange gesloten vokalen eenmaal uit twee componenten bestonden. Die twee componenten konden door accentverspringing een diftong opleveren of door samentrekking een lange monoftong. In de Oostnederlandse dialecten, ook in die van de N.W. Veluwe, had dus geen accentverspringing, maar een contractie plaats. Van de op de N.W. Veluwe bewaarde *ie* en *uu* merkt hij terecht op, dat ze voorkomen in die posities, welke rekking begunstigen. Die rekking kwam volgens De Vries ten goede aan de tweede component van deze lange vokalen, die vervolgens de daardoor veel kortere eerste absorbeerde. Hij laat zich weliswaar niet uit over de lengte van de op die wijze ontstane klinkers, maar zij moeten ook volgens de opvatting van De

Vries lang geweest zijn. Hij zegt trouwens van de samengetrokken *ie-* en *uu-*klanken in het westen van ons land wel, dat zij lang waren. Over het feit, dat de bedoelde klinkers in het N.W. Veluws thans kort zijn, zegt De Vries evenmin iets, maar hij noemt ze "ndl. *ie-*klank en *uu-*klank" en dat moet toch wel betekenen, dat ze ook voor De Vries kort waren. Maar dat wil dan ook zeggen, dat deze bewaarde *ie-* en *uu-*klanken, die nu kort zijn, lang geweest zijn. Ik meen daarom ook voor de N.W. Veluwe te mogen stellen, dat wgm. *î* en *û* lang bleven voor *v*, *g*, *z*, *r* en uitgevallen *d*, net als in geheel Oostnederland. De verkorting, die Van Schothorst al signaleert, is van jongere datum.

Voor het ontstaan van de voor het N.W. Veluws bijzondere voortzettingen van wgm. *î* en *û* voor stemloze medeklinkers en ook voor *l*, *n*, *m* is de redenering van De Vries ingewikkelder. Hij neemt eerst dissimilatie tussen de beide componenten van de oorspronkelijke lange vokaal aan en zegt vervolgens, dat er daarna een monoftong ontstaan is, die het midden houdt tussen de gedissimileerde componenten. Zo'n redenering lijkt, dacht ik, teveel op een nauwelijks bewijsbare gedachtenconstructie. Maar als wij er met Franck en anderen van uitgaan, dat verkorting en diftongering iets met elkaar te maken kunnen hebben, dan moeten ons twee dingen met betrekking tot de bedoelde bijzondere vokalen voor wgm. *î* en *û* in het N.W. Veluws opvallen. In de eerste plaats nml. dat die bijzondere vokalen ontstaan zijn juist voor die medeklinkers, die in de overige Oostnederlandse dialecten verkortingen van wgm. *î* en *û* hebben veroorzaakt, terwijl de wgm. *î* en *û* op de N.W. Veluwe, evenals in geheel Oostnederland, voorlopig lang bleven voor de niet-verkortende medeklinkers *v*, *g*, *z*, *r*, enz. Bovendien, dat de N.W. Veluwe tegen het westelijke diftongeringsgebied aanleunt. Het staat daarom wel vast, dat de *ie-* en *uu-*klanken uit wgm. *î* en *û* onder invloed van verkorting veroorzakende medeklinkers er begonnen te diftongeren, maar dat die diftongering niet voltooid werd. Heeroma heeft al betoogd, dat de Veluwe ten onrechte als niet diftongerend beschouwd werd⁶⁾. Hij stelde gelijke uitbreiding vast van *ei*, *ui* en *ou* uit *ol*, waarvan *ou* wel algemeen voorkomt op de Veluwe.

Misschien moet ik op mijn manier van uitdrukken een correctie

toepassen. Ik sprak van 'verkortende', van 'niet-verkortende' en van 'verkorting veroorzakende' medeklinkers, maar men zou ook kunnen spreken van 'verkorting begunstigende' en 'verkorting belemmerende' medeklinkers. Ik laat de vraag, wat het beste is, hier verder onbesproken. Maar als mijn voorstelling van de gang van zaken met betrekking tot de ontwikkeling van wgm. \hat{i} en \hat{u} op de N.W. Veluwe juist is, dan vormt het N.W. Veluws eigenlijk geen uitzondering op de algemene regel, dat in de Oostnederlandse dialecten wgm. \hat{i} en \hat{u} voor v , g , z en r en voor uitgevallen \bar{d} , voorlopig althans, lang bleven en dat voor andere medeklinkers verkortingen konden optreden.

Uit de geografische verspreiding van de korte representanten van wgm. \hat{i} en \hat{u} en ook uit het voorkomen van zulke korte klinkers voor verschillende medeklinkers blijkt, dat de meest conservatieve Oostnederlandse dialecten zich het langst tegen de in het westen van ons land al veel vroeger werkende verkortingstendens verzet hebben. In het uiterste oosten van Twente zijn de oorspronkelijk lange vokalen er nog altijd niet door aangetast, terwijl de N.W. Veluwe al bijna geheel op westelijk standpunt staat met alleen maar voor r bewaarde lengte. Waarnemingen in Twente maken duidelijk, dat de verder voortschrijdende verkorting daar nog volop in gang is. Om Enschede is de toestand, die Bezoen beschreven heeft, nog niet geheel en al bereikt. Men kan er voor stemloze medeklinkers altijd nog niet helemaal korte *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken horen, waar tegenover staat, dat het gebied in Twente met bewaarde lange gesloten klinkers in de laatste veertig jaar aanzienlijk kleiner is geworden. Dat wil dus allemaal zeggen, dat de verkortingen in Twente jong zijn.

Hetzelfde kan men zeggen van de Achterhoek en met nog meer recht van de dialecten van het gebied ten zuiden van de Oude IJssel, waar verkorting voor stemloze medeklinkers niet eens in alle woorden tot stand is gekomen. In zijn kritiek op Gallée geeft Kloeke als voorbeelden van een waarschijnlijke vergissing o.a. de woorden *liem* en *lienen*. Gallée vermeldt die woorden met een lange *ie*, terwijl Kloeke veronderstelde, dat de *ie* kort moest zijn, omdat hij kort was in het grootste deel van Overijssel.

De verwarrende beschrijving van Draaijer van de kwantiteit van *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} in het dialect van Deventer maakt het in-tussen wel waarschijnlijk, dat Kloeke het niet helemaal bij het rechte eind had. De toestand in het Deventers lijkt in de tijd van Draaijer - dat was ook de tijd van Gallée - weinig overzichtelijk geweest te zijn. Draaijer noemt wel al verkortingen van de *oe*, maar niet van *ie* en *uu*. Verkortingen van *oe* geeft hij meestal voor stemloze medeklinkers maar ook voor *l*, *m* en *n* en soms zelf voor *r* en voor andere stemhebbende medeklinkers. Van de *uu* wordt gezegd, dat die voor een andere medeklinker dan *r* enigszins verkort was. De lengte van de *ie* stelt hij gelijk aan de *ie* in *tien*, ook wel voor een *r*. Het lijkt er daarom sterk op, dat de verkorting in het Deventers van Draaijer nog niet zo bar lang op gang was. Draaijer maakt in ieder geval een zeer onzekere indruk op dit punt.

Maar bovendien, *ie* uit wgm. \hat{i} is juist voor *n* en *m* in de Achterhoek altijd nog lang. Het is natuurlijk mogelijk, dat Gallée zich in sommige gevallen inderdaad vergist heeft of niet nauwkeurig gespeld heeft, maar het is nauwelijks aan te nemen, dat hij een konsekvente verkorting van *ie*, *uu* en *oe* voor stemloze medeklinkers, die nu in de Achterhoek inderdaad algemeen voorkomt, eenvoudig niet opgemerkt zou hebben. Het viel hem immers wel op, dat *ie*, *uu* en *oe* lang waren, lang als in ndl. *nier*, *muur* en *boer*, naar hij zelf zegt. Het is in dit verband nodig te bedenken, dat Gallée al omstreeks 1870, in de laatste jaren van zijn studententijd, begonnen was met het verzamelen van woorden uit zijn eigen dialect, dat van Vorden. Ik ben er daarom van overtuigd, dat een vergelijking van de uitspraak van nu van *ie*, *uu* en *oe* in de Achterhoek met wat Gallée daarvan noteerde, allereerst de inmiddels konsekvent doorgevoerde verkorting van deze klinkers voor stemloze medeklinkers aan het licht brengt, een verkorting dus ook van vrij jonge datum.

Over de tijd van het begin van de verkorting in westelijk Overijsel, Drente en Groningen valt, dunkt mij, weinig met zekerheid te zeggen. Gezien het feit, dat daar vrij algemeen ook verkort wordt voor *l*, *n*, *m*, enz., werkt de verkortingstendens er langer en intensiever dan in

meer oostelijke streken. De Nederlandse neiging tot verkorting van lange vokalen, meer in het bijzonder die van lange *ie*, *uu* en *oe* doet zich weliswaar al wel geruimere tijd ook in Oostnederland gelden, haar versterkte uitwerking hangt echter samen met de toenemende druk van het A.B.N. op de Oostnederlandse dialecten.

Voor de structuur van de Oostnederlandse dialecten kan de beschreven verkorting van *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} op zichzelf beschouwd geen al te grote gevolgen hebben. In die gebieden, waar alleen maar wgm. \hat{i} en \hat{u} gesloten vokalen hebben opgeleverd, verandert er aan het foneemsysteem niets, omdat de verkortingen afhankelijk zijn van volgende medeklinkers. Als men een *lang*↔*kort*-oppositie voor de Oostnederlandse dialecten aanvaardt, wat ik alleszins gerechtvaardigd acht, dan hebben zich de gesloten klinkers, zolang zij ongevoelig voor de verkortingstendens bleven, aan die oppositie onttrokken. Zij waren dan weliswaar fonetisch lang, maar fonologisch kort noch lang, omdat de oppositie *lang*↔*kort* voor de gesloten klinkers niet relevant was. Daaraan verandert een later ingetreden verkorting alleen maar het feit, dat de gesloten klinkers ook fonetisch niet altijd meer lang genoemd kunnen worden, immers soms zijn ze lang, een ander maal kort, al naar gelang de kwaliteit van de volgende medeklinker. Fonologisch blijven zij zich onttrekken aan de oppositie *lang*↔*kort*. Het fonologisch systeem kan echter ingrijpende wijzigingen ondergaan, als er andere *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken ontstaan, zoals de in de inleiding genoemde *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken van de tweede soort.

Wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o}

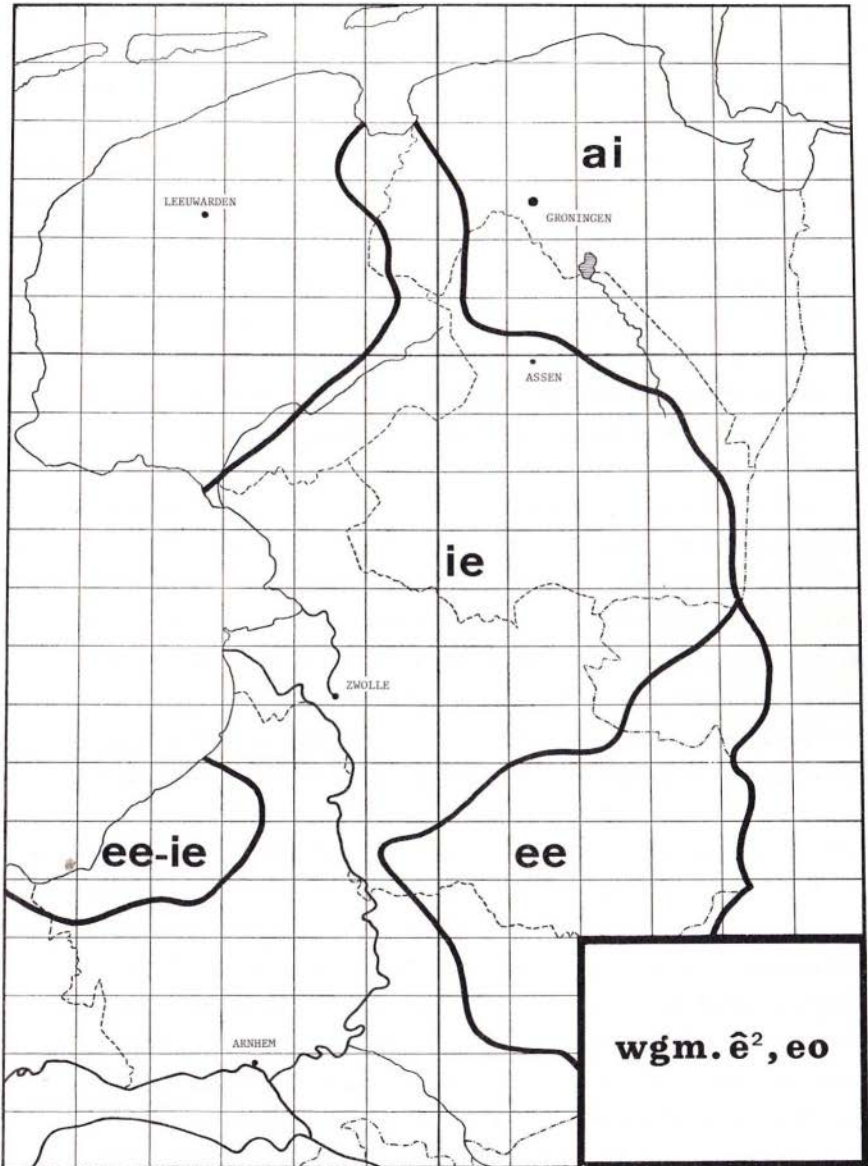
De *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken van de tweede soort representeren, zoals in de inleiding gesteld werd, in een deel van Oostnederland wgm. \hat{e}^2 , *eo*, en \hat{o} . Wgm. \hat{e}^2 , *eo* kunnen nml. een *ie*-klank opleveren, wgm. \hat{o} kan voorgezet worden door een *oe*-klank en met umlaut door een *uu*-klank. Het voorkomen van deze voortzettingen vindt men op de hierbij gepubliceerde schetskaarten in beeld gebracht. De kaarten werden getekend op grond van de betreffende woorden, zoals die voorkwamen in

het materiaal van de R.N.D., aangevuld met andere publicaties en met eigen materiaal.

De kaarten geven eveneens een beeld van het voorkomen van andere representanten van de betreffende wgm. klanken. Daardoor valt het meteen op, dat er op het eerste gezicht althans, gesproken kan worden van westelijke en van oostelijke voortzettingen van deze wgm. klanken. Dat treedt het duidelijkst aan de dag voor de voortzetting van wgm. \hat{e}^2 en eo en van wgm. \hat{o} . Voor die van wgm. \hat{o} met umlaut is het voor het Oostnederlandse gebied echter helemaal niet zeker, dat er van een tegenstelling oost-west gesproken moet worden. Het is zelfs heel goed mogelijk, dat juist de kaart, die op de voortzetting van wgm. \hat{o} met umlaut betrekking heeft, ons tot een andere interpretatie van het materiaal dwingt. Maar dat moet nog blijken.

Alvorens nu te trachten de historische achtergronden van een en ander te schetsen moet ik van tevoren op een onvolledigheid in mijn materiaal en mijn verhaal opmerkzaam maken. Ik had er nml. ook de ontwikkeling van wgm. ai bij kunnen betrekken, die in de Oostnederlandse dialecten meestal geheel of ten dele samenvalt met wgm. \hat{e}^2 en eo. Dat heb ik echter met opzet niet gedaan om mijn betoog onnodig niet nog ingewikkelder te maken, dan het toch al zal worden. Ik zeg onnodig, omdat de verschillende voortzettingen van wgm. ai niets toe of af doen aan wat ik historisch of historisch structureel te berde ga brengen.

De minste moeilijkheden bij de historische interpretatie bereiden ons, globaal gesproken, de diftongen van Groningen en Drente en de monoftongen van Twente. De monoftongen *ee*, *eu* en *oo* in woorden als *zeen*, *greun* en *book*, voor zien, groen en boek, komen in Twente nog vaak met een meer open kwaliteit voor. Op het platteland kan men er ook diftongen als *ei*, *ui* en *ou* voor horen. In Vriezenveen zijn zulke diftongen trouwens nog algemeen. Ouderen zijn die diftongen in het gebied oostelijk van de lijn Vriezenveen-Holten-Markelo-Goor-Haaksbergen van vroeger nog welbekend. Door het naast elkaar voorkomen van *ee*, *eu* en *oo*, meer open *ee*, *eu* en *oo* en de diftongen *ei*, *ui* en *ou* wordt het duidelijk, dat de Twentse meer open monoftongen de resten van vroegere diftongen moeten zijn en dat de meer open monoftongen

vervolgens in de jongste tijd op hun beurt die meer open kwaliteit verloren.

Rakers beschrijft de toestand in het aansluitende deel van de graafschap Bentheim op identieke wijze. Dat betekent dus, dat het Gronings-Drentse, het westelijke Oostfriese en het Eemslandse diftongengebied nog in vrij recente tijd een eenheid vormden met het thans monoftonische gebied van de Graafschap Bentheim en Twente. Rakers en later vooral Heeroma hebben de samenhang van deze gebieden met Westfalen op duidelijke wijze aangetoond, waardoor de Gronings-Drentse diftongen en de Twentse-Bentheimse monoftonen beide afdoende verklaard zijn als de van oorsprong Westfaalse representanten van wgm. \hat{e}^2 , eo en \hat{o} .

In de Gelderse Achterhoek liggen de zaken enigszins anders. In de zuidelijke Achterhoek, zo ongeveer zuidelijk van de lijn Zutphen-Aalten, vindt men *ie*, *uu* en *oe* als de voortzettingen van wgm. \hat{e}^2 , eo en \hat{o} . Noordelijk van die lijn gaan *ie*, *uu* en *oe* geleidelijk over in *ee*, *eu* en *oo* van een meer gesloten kwaliteit, anders dan in Twente dus, waar deze klinkers vaak juist nog een meer open kwaliteit bezitten. Dat betekent, dunkt mij, dat de bedoelde Achterhoekse klinkers niet alle op een lijn met de Twentse gesteld mogen worden, wat Broekhuysen lijkt te suggereren. De meer gesloten kwaliteit van deze Achterhoekse *ee-*, *eu-* en *oo-*klinken, die geleidelijk overgaan in *ie-*, *uu-* en *oe-*klinken, heeft waarschijnlijk meer te maken met de ontwikkeling van wgm. \hat{e}^2 , eo en \hat{o} tot de Oostnederlandse *ie*, *uu* en *oe* van de tweede soort. Volgens Broekhuysen heeft zich nml. de overgang van meer gesloten *eu* uit wgm. \hat{o} met umlaut tot *uu* in een groter gebied al voltrokken, terwijl de jongere generatie, naar hij zegt, er steeds meer toe neigt gesloten *ee* en *oo* uit wgm. \hat{e}^2 , eo en oo, althans voor *p*, *t*, *k*, uit te spreken als korte *ie* en *oe*.

De Oostnederlandse *ie-*, *uu-* en *oe-*klinken als representanten van wgm. \hat{e}^2 , eo en \hat{o} komen volgens de bijgaande kaartjes algemeen voor in de Betuwe en in de zuidelijke Achterhoek. Dat gebied sluit aan bij oostelijk Brabant en bij het noordelijke Rijnland. Naar het noorden zet het zich voort langs de IJssel en bestrijkt vervolgens de hele Vechtstreek, ook nog de noord-westelijke punt van de graafschap

Bentheim, en Drente ten zuiden van Assen. Het omvat verder nog de Stellingwerpen en het westelijke Westerkwartier met een aangrenzend gebiedje in Friesland. De N.W. Veluwe neemt blijkens de kaart van wgm. \hat{o} met umlaut, die daar niet een *uu* maar een *eu* opleverde, een bijzondere plaats in. Op grond van het voorkomen van *ie-* en *oe-*klanken voor wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} zou de N.W. Veluwe wel bij het omschreven gebied gerekend kunnen worden, maar de ontwikkeling van wgm. \hat{o} met umlaut tot *eu* maakt een afzonderlijke beschrijving gewenst.

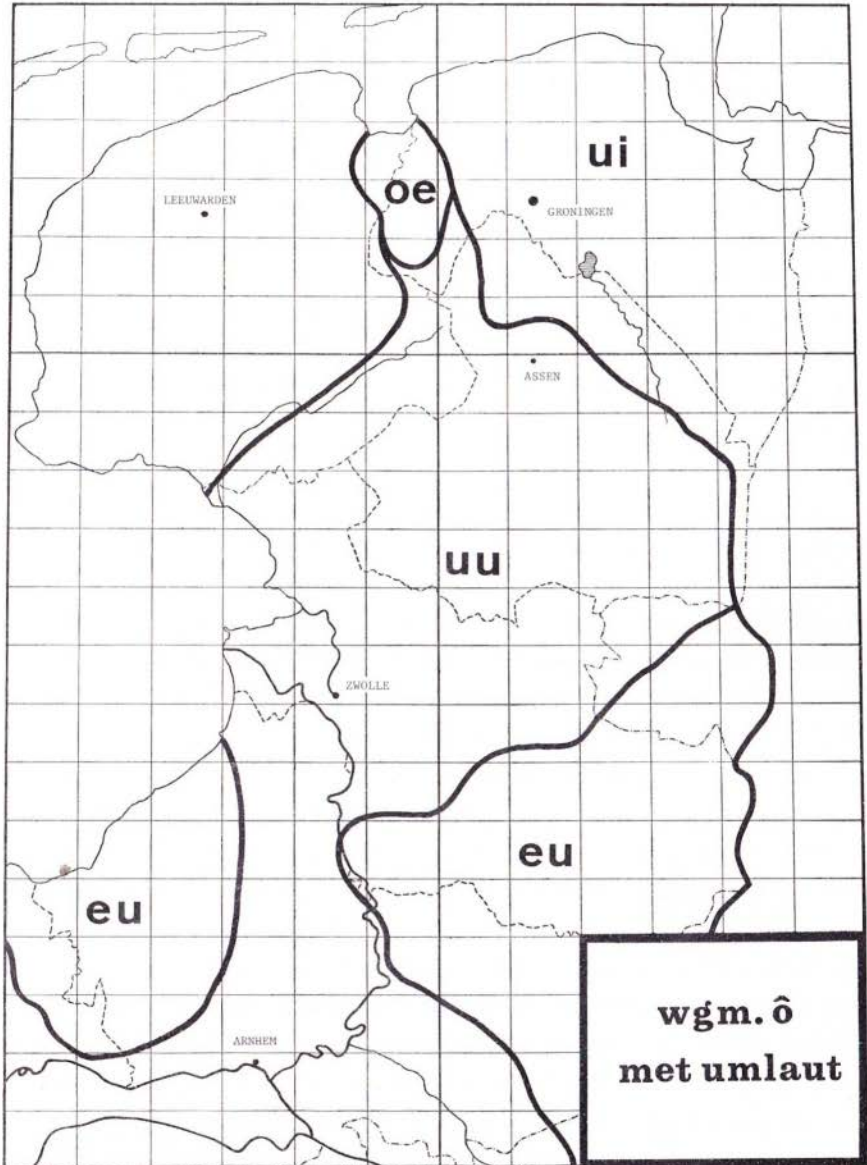
De *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken als representanten van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} hebben in het oostelijke Brabants een diftongisch karakter. De Bont zegt van deze tweeklanken, dat het eerste element gaat in de richting van *ee*, *eu* en *oo*, maar toch dichter staat bij *ie*, *uu* en *oe* dan bij *ee*, *eu* en *oo*. Dat diftongische karakter van deze klinkers treffen wij op onze kaartjes nog juist aan ten zuiden van Arnhem. Een meer gesloten kwaliteit, zoals De Bont aan het eerste element van de Oostbrabantse diftongen toekent, van de monoftongische *ee*, *eu* en *oo* vonden wij in een gedeelte van de Achterhoek. Deze klinkers lijken nu dus heel goed opgevat te kunnen worden als monoftongeringsprodukten van de Brabantse diftongen, waarvan de gesloten kwaliteit van het eerste element bewaard bleef. Dat klemt temeer, als wij letten op wat Gallée zegt over de voortzettingen van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} in Gelderland en Overijsel. Voor hem waren dat nog dalende diftongen, althans westelijk van een lijn over Delden-Neede-Groenlo. Hij voegt daar aan toe, dat deze diftongische uitspraak met een brede zoom doorloopt tot in Zuid-Westfalen en noordelijk tot in Salland gehoord wordt. Het eerste element van die diftongen is ook voor Gallée van een meer gesloten kwaliteit dan *ee*, *eu* en *oo*, of ook wel *ie*, *uu* en *oe*, terwijl het tweede element meer open klinkt dan het eerste. Oostelijk van genoemde lijn heerste volgens Gallée een monoftongische uitspraak. In dat oostelijke gebied heeft zich dus een ontwikkeling voorgedaan, zoals hiervoor voor Twente beschreven werd.

Op het ogenblik is de diftongische uitspraak, die Gallée tot in Salland laat doorlopen, in Overijsel niet meer bekend. Misschien herinnert de uitspraak in de omgeving van Deventer er nog aan, maar

monoftongische uitspraak komt toch ook daar nu het meest voor. In Drente, aansluitend bij de Overijsselse Vechtstreek kent men, naar het lijkt, alleen maar monoftongen voor de betreffende wgm. klanken. Rakers echter maakt voor dit gebied en voor het daarmee samenhangende meest noordwestelijke deel van de graafschap Bentheim nog melding van dalende diftongen, terwijl Sassen voor Ruinen van een open kwaliteit van de bedoelde *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken spreekt. Dat laatste komt merkwaardig genoeg overeen met wat Broekhuysen over de meer noordelijke Achterhoek zegt, voor welk gebied het voor de hand lag de open kwaliteit uit voorgaande Brabantse diftongen te verklaren.

In de Stellingwerven en in het westelijke Westerkwartier met een aangrenzend Fries gebiedje heerst echter weer vrij algemeen een diftongische uitspraak van *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} . Die kon daar uiteraard beter bewaard blijven door de steun van soortgelijke of er meer of minder mee overeenstemmende diftongen in het Fries. Omgekeerd lijkt het mij ook heel waarschijnlijk, dat een aantal nietklankwettige ontwikkelingen in het Fries van het type *liet*, *lied*, *biede*, *bieden*, *dief*, *dief*, enz. met een voor het Fries onklankwettige dalende diftong uit wgm. *eo*, om maar een voorbeeld te noemen, ontleeningen zijn aan oostnederlandse dialecten met diftongische voortzettingen van wgm. *eo*. Zulke onklankwettige Friese vormen zouden kunnen pleiten voor diftongische representanten van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} in oostnederlandse dialecten. Ik moet dat hier verder buiten beschouwing laten. Maar zouden wij nu niet, gezien al deze gegevens, voor het Oostnederlandse gebied, waar wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} door *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken gerepresenteerd worden, van voorafgaande dalende diftongen moeten uitgaan, die, behalve in het westelijke Westerkwartier, in de Stellingwerven en in de bij het Brabantse diftongengebied aansluitende oostelijke Betuwe gemonoftongeed zijn? Deze diftongen zijn natuurlijk niet gelijk aan de Westfaalse diftongen, die in Twente als voortzettingen van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} voorkwamen. De monoftongeringsprodukten van de laatste zijn immers *ee-*, *eu-* en *oo-*klanken, aanvankelijk van een meer open kwaliteit.

Nu lijkt het mij moeilijk uit de beschikbare gegevens een onomsto-

telijk bewijs voor de gestelde diftongische uitspraak van de *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} te leveren. Maar wel kan met zekerheid gezegd worden, dat deze *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken tot vrij recente tijd gescheiden bleven van die uit wgm. \hat{i} en \hat{u} . Voor Ruinen b.v. en voor de Achterhoek is dat een gevolg van het beschreven kwaliteitsverschil, dat niet altijd even duidelijk meer is of zelfs bezig is te verdwijnen. Op de westelijke Veluwe en in de Overijsselse Vechtstreek is dat kwaliteitsverschil verdwenen of zo goed als verdwenen. Dat betekent dus, dat er samenvallende van beide soorten *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken is ingetreden, of het moest al zijn, dat een kwantiteitsverschil de oork voor dit gebied veronderstelde vroegere scheiding in stand wist te houden.

In de meest westelijke dialecten van Overijssel, b.v. in dat van Kampen en omgeving, zijn de beide reeksen *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken inderdaad samengevallen. Dat moet dan betekenen, dat *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} dezelfde verkortingen vertonen, die bij de voortzettingen van wgm. \hat{i} en \hat{u} besproken werden. Zulke verkortingen komen er ook voor. Maar Gunnink zegt van de *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} , dat zij lang gerealiseerd worden voor *g*, *v*, *z* en *r* en bij contractie, terwijl hij voor de andere reeks geen nadere regels geven kan. Dat blijkt ook uit zijn voorbeelden. Lang gerealiseerde *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} kunnen evengoed voor stemloze medeklinkers als voor stemhebbende staan. In de zuidelijke Achterhoek, in de Overijsselse Vechtstreek en in Zuiddrente komen verkortingen van *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} veel minder vaak of helemaal niet voor. Verkortingen van *ie*, *uu* en *oe* van de andere soort zijn er echter, gebonden aan de hiervoor beschreven regels, normaal. Daaruit moet wel volgen, dat beide reeksen pas in de jongste tijd zijn gaan samenvallen en dat het onderscheid ook hier niet van kwantitatieve, maar van kwalitatieve aard was. Nergens blijkt immers, dat er van een lengteverschil tussen de lange voortzettingen van wgm. \hat{i} en \hat{u} en die van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} sprake was en waar nu verkortingen van de laatste voorkomen vallen zij samen met de korte realisaties van de eerste. Gelet op de argumenten voor een vragenderwijs gestelde vroeger ook diftongische uitspraak in de

gebieden, waar thans weliswaar een monoftongische heerst, ligt het voor de hand de kwalitatieve scheiding tussen beide reeksen van *ie*-, *uu*- en *oe*-klanken inderdaad terug te voeren op een vroegere diftongische kwaliteit van de tweede.

Wanneer wij nu de drie kaartjes van de voortzettingen van wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} overzien, dan moet het duidelijk worden, dat een op het eerste gezicht heel aanvaardbaar lijkende oost-west-tegenstelling moeilijk te verdedigen valt. Wel tekent zich in Twente en Groningen een oostelijke taalontwikkeling af, een beeld, dat van de Oostnederlandse taalkaarten bekend is, maar een uit het westen komende taalbeweging is op deze kaartjes alleen in schijn aanwezig. Die schijn is het sterkst op de kaart van de voortzettingen van wgm. \hat{o} zonder umlaut. Daarop toch is het Oostnederlandse *oe*-gebied door de N.W. Veluwe, waar eveneens *oe* uit wgm. \hat{o} is voortgekomen, verbonden met het Utrechtse-Hollandse *oe*-gebied. Op de kaart van wgm. \hat{o} met umlaut echter kan het Oostnederlandse *uu*-gebied alleen maar aansluiten bij het diftongische Brabantse. Het westen is immers buiten de werking van de umlaut gebleven. Maar deze kaart laat ook nog om andere redenen zien, dat wij het met een uit het zuiden komende, een Frankische taalbeweging te doen hebben.

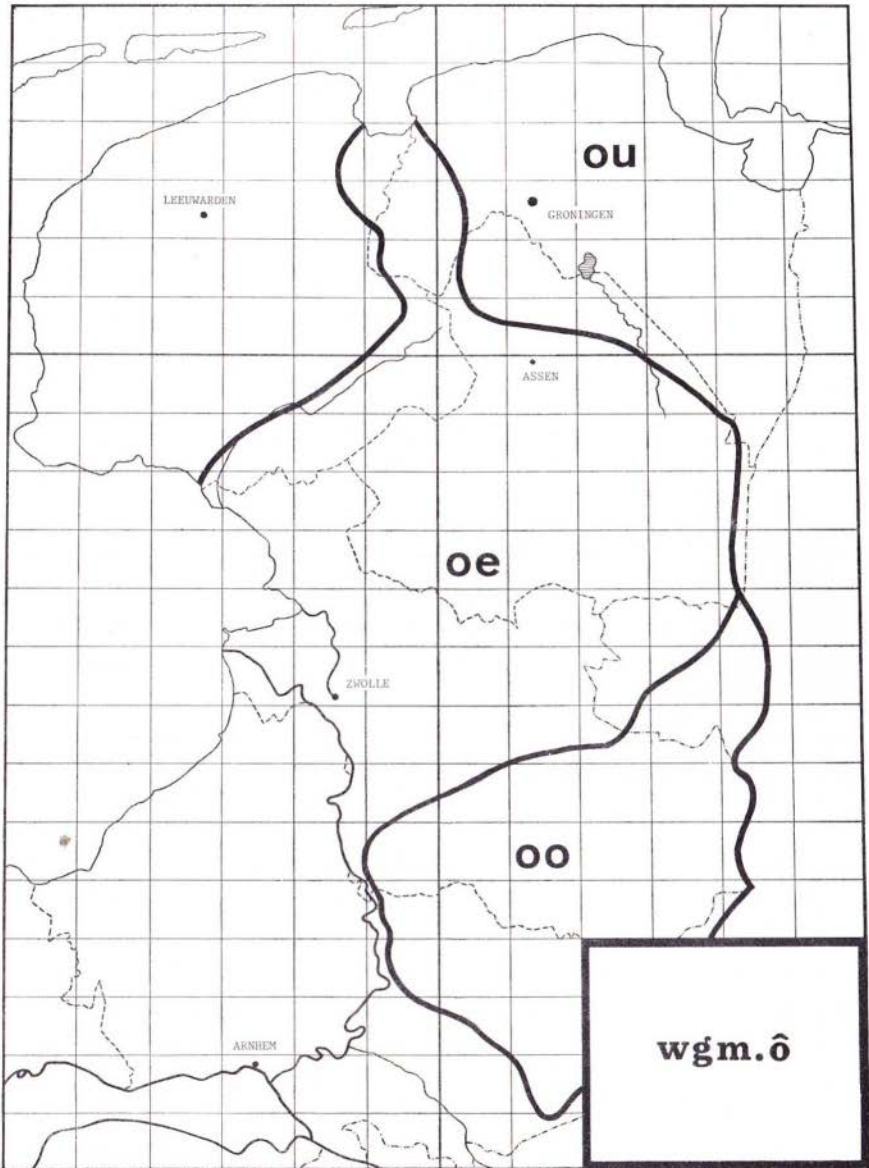
Daar is allereerst de opvallende positie van de N.W. Veluwe met de *eu* als voortzetting van wgm. \hat{o} met umlaut. De kaart maakt natuurlijk de indruk, dat dit *eu*-gebied verbonden gedacht moet worden met het Twentse. Maar zo'n verbinding geeft grote moeilijkheden. De Twentse *eu* is het monoftongeringsprodukt van een oudere Westfaalse diftong. Als we nu de Veluwse *eu* en de Twentse op gelijke manier zouden moeten verklaren, dan is het nodig een uitbreiding van de westfalisering tot aan de kust van de Zuiderzee en zelfs verder aan te nemen. De Veluwse *eu* zet zich nl. tot in Het Gooi voort. Een zo ver naar het westen reikende uitbreiding van de westfalisering is onwaarschijnlijk. Bovendien zou de uit het zuiden komende taalbeweging de eenheid van dat grote westfaliseringsgebied dan vrij laat doorbroken moeten hebben, terwijl, anders dan in het oosten, op de Veluwe geen sporen van de Westfaalse diftongen werden aangetroffen. Het is nodig naar een andere verklaring om te zien.

Zo'n andere verklaring ligt in de mogelijkheid de N.W.Veluwe als een oud relictgebied op te vatten. De aansluiting bij Het Gooi met *eu* als voortzetting van wgm. \hat{o} met umlaut maakt het aannemelijk in deze voortzetting een ingweoons relict te zien. In dit geval is de N.W.Veluwe dus buiten de uit het zuiden komende taalbeweging gebleven.

Op de kaart van wgm. \hat{e}^2 en *eo* is de N.W.Veluwe eveneens als afzonderlijk gebied met *ee* en *ie* getekend. In twee woorden, in *breef* en in *dree*, treffen wij er niet de ook daar overigens normale ontwikkeling tot *ie*, maar tot *ee* aan. Ik moet er nog *peet* en *peeter* voor Pieter aan toevoegen. In *breef* en in *peeter* is *ee* de voortzetting van wgm. \hat{e}^2 . De *ee* van *dree* vat ik blijkens ofri. *thrê* en mnl. *dre*, naast andere vormen, ook zo op. Het voert mij te ver daarover nu uit te weiden, maar het is toch opvallend, dat op de Veluwe in een paar woorden een *ee* uit wgm. \hat{e}^2 voortkomt, terwijl wgm. *eo* altijd een *ie* oplevert. De vindplaatsen van mnl. *dre* in het Mnl. Wb. liggen in gebieden, waar ingweoonse relicten verwacht mogen worden. Daarom meen ik, dat zich in de genoemde woorden op de Veluwe de ingweoonse scheiding van wgm. \hat{e}^2 en wgm. *eo* nog weer spiegelt. In een enkele maal op de N.Veluwe en zuidelijk van Kampen opduikende *oo* uit wgm. \hat{o} , waarmee op de kaart geen rekening gehouden werd, moet, dacht ik, eveneens een ingweoons relict gezien worden.

Een en ander stelt ons voor de vraag, hoever de westfalisering zich in dit geval heeft uitgebreid. De kaartjes geven daar geen nauwkeurige indruk van. De in het *ie*-, *uu*-, *oe*-gebied voorkomende *ee*-, *eu*- en *oo*-woorden heb ik verwaarloosd, evenals de overgang van monoftong naar diftong in de streek zuidelijk van Assen. De kaartjes laten daardoor de optimale uitbreiding van de tegenwoordige *ie*, *uu* en *oe* zien. Langs de IJssel en de Vecht en in Drente tot even ten zuiden van Assen vindt men in meer of minder woorden toch ook nog *ee*, *eu* en *oo*. Alleen in Staphorst, als ik het goed zie, zijn *ie*, *uu* en *oe* sterk in de minderheid tegenover *ee*, *eu* en *oo*.

Rakers vielen zulke *ee*-, *eu*- en *oo*-woorden langs de Vecht en in Drente al als bijzondere verschijningen op. Voor hem waren het resten van vroegere Westfaalse diftongen. Ik geloof, dat hij gelijk had, omdat zij voorkomen juist in het gebied, waar ook de eenheidspluralis op *t* in de o.t.t.

heerst. Anders dan langs de Zuiderzee moet meer landinwaarts rekening gehouden worden met een verbreiding van de Westfaalse diftongen tot in de IJselstreek en verder naar het noorden langs Zwolle en Meppel tot even zuidelijk van Assen.

Een plaats als Staphorst, met een overheersend aantal *ee-*, *eu-* en *oo-* woorden, verduidelijkt dan nog eens, dat men bij de begrippen frankisering en westfalisering niet star in termen van elkaar in de tijd opvolgende taallagen denken mag. De westfalisering heeft de frankisering van Oostnederland weliswaar gedurende een bepaalde periode geremd of, in het oosten, zelfs geheel afgebroken, maar de uit het zuiden komende invloeden bleven blijkaar werken. Daarbij zal, naar het mij voorkomt, ook nog een van de noordelijke IJselstreek uitgaande beïnvloeding in oostelijke en noordelijke richting gewerkt hebben. Daarop heeft Rakers gewezen, toen hij aan de Vecht als belangrijke verkeersweg een opvallende taalvernieuwende kracht toekende. Zo althans is het te verklaren, dat de Westfaalse diftongen in de Vechtstreek en in Drente over het algemeen weer verdrongen werden door Frankische *ie*, *uu* en *oe* en alleen maar in een meestal beperkt aantal *ee-*, *eu-* en *oo-* woorden hun sporen achterlieten.

Een bijzonderheid op de kaart van wgm. \hat{o} met umlaut vertoont nog het westelijke Westerkwartier met een aangrenzend gebiedje van Friesland. De umlaut blijkt er niet gewerkt te hebben, een bijzonderheid, waardoor het zich van Oostnederland en van Friesland onderscheidt. De meer of minder diftongische *oe*, die er wgm. \hat{o} met umlaut representeert, is zonder twijfel van Frankische oorsprong en wel uit de oudste tijd, toen het Frankisch de umlaut van lange vokalen nog niet kende. Het latere Frankisch kende deze umlaut wel, maar het westelijke Westerkwartier bleef buiten de latere Frankische - evenals buiten de Westfaalse - invloed. In ander verband heeft Heeroma⁷⁾ voor dit gebied al hetzelfde geconstateerd.

Tot slot rest ons dan nog de vraag, welke gevolgen de besproken veranderingen voor de Oostnederlandse klinkersystemen gehad hebben. Door de frankisering ontstonden er eerst drie diftongische *ie-*, *uu-* en *oe-* klancken uit oudere *ee*, *eu* en *oo*. Uitzonderingen op deze gang van zaken kwa-

men voor op de Veluwe en in Noordgroningen, waar de frankisering haar uitwerking niet ten volle kon laten gelden. Zo miste de Veluwe de diftongische *uu*, doordat wgm \hat{o} met umlaut er *eu* bleef, Noordgroningen eveneens, doordat de umlaut er niet werkte. Waar vervolgens de westfaliserijng de resultaten van de frankisering aantastte, werden de diftongische *ie-*, *uu-* en *oe-*klanken op hun beurt vervangen door de Westfaalse diftongen *ei*, *ui* en *ou*, wat voor het foneemsysteem geen essentiële verandering betekende.

Zowel de Frankische als de Westfaalse diftongen voor wgm. \hat{e}^2 , *eo* en \hat{o} vertoonden een toenemende neiging tot monoftongering. De Frankische leverden tenslotte lange monoftongen op, waarvan de kwaliteit ligt tussen *ee*, *eu*, *oo* en *ie*, *uu*, *oe*, de lange monoftongen uit de Westfaalse diftongen hebben aanvankelijk een meer open kwaliteit dan *ee*, *eu* en *oo*. Beide nieuwe reeksen van lange vokalen blijken weinig stabiel te zijn en in de jongste tijd samen te vallen met de naast liggende meer gesloten lange vokalen. De Westfaalse diftongen ontwikkelen zich aldus tot *ee*, *eu* en *oo* en vallen samen met *ee*, *eu* en *oo* uit wgm. \hat{e}^1 met umlaut, *au* met umlaut en *au*, waardoor het foneemsysteem meer vereenvoudigd werd. De Frankische diftongen vallen na monoftongering en sluiting tenslotte samen met *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} .

In het gebied, waar zich de laatste verandering voltrokken heeft, dat is, globaal genomen, de streek van de Overijsselse Vecht, doet zich een merkwaardige fonologische complicatie voor. In dat gebied zijn *ie*, *uu* en *oe* uit wgm. \hat{i} en \hat{u} voor stemloze medeklinkers enz. kort geworden, voor andere medeklinkers lang gebleven. Wgm. \hat{e}^2 *eo* en \hat{o} echter worden er, ook voor stemloze medeklinkers, lang gepresenteerd. Daardoor ontstaan opposities als *lief* ∞ *lie:f*, *buuk* ∞ *buu:k* en *roet* ∞ *roe:t*, voor *lijf*, *lief*, *buik*, *beuk* en *ruit*, *roet*. Waar zich dus aanvankelijk in Oostnederland *ie*, *uu* en *oe* aan de oppositie *kort* ∞ *lang* onttrokken, doordat korte tegenhangers van lange *ie*, *uu* en *oe* ontbraken of alleen voor stemloze medeklinkers voorkwamen, is het kwaliteitsverschil ook voor de gesloten klinkers in het gebied langs de Vecht thans wel relevant. Het is opmerkelijk, dat voor de gesloten klinkers de kwaliteitsoppositie echter alleen bestaat, als zij door bepaalde medeklinkers ge-

volgd worden. Op de betekenis van dit verschijnsel voor de fonologie hoop ik elders nog eens in te gaan.

Z u i d h o r n

H. E n t j e s

NOTEN

1. C.B. van Haeringen, De plaats van *ie*, *oe* en *uu* in het Nederlands klinkerstelsel, Tongeren, 1958.
2. K. Heeroma, De plaats van *ie*, *oe* en *uu* in het Nederlandse klinkersysteem, N.Tg., 52, 1959.
3. A. Rakers, Die Mundarten der alten Grafschaft Bentheim und ihrer reichsdeutschen und niederländischen Umgebung, Oldenburg, 1944.
4. G.G. Kloeke, De taal van Overijssel, Verzamelde opstellen, Assen, 1952.
5. W. de Vries, Iets over grm. *î* en *û* te onzent, Ts. 51, 1932.
6. K. Heeroma, De *ou*-diftongering in het Nederlands, Ts. 64, 1946.

Heeroma meende nog, dat Van Schothorst ten onrechte de verdeling der *ê*-woorden als afhankelijk van de volgende medeklinkers trachtte voor te stellen. Het lijkt mij echter, dat Heeroma geen of onvoldoende rekening gehouden heeft met de Oostnederlandse verkortingen. Zijn argument voor de geremde Veluwe diftongering - samenval van het uitbreidingsgebied van *ou* uit *ol* met dat van de produkten der Brabantse diftongering - en de hier beschreven uitwerking van de verkorting begunstigende medeklinkers vullen elkaar op gelukkige wijze aan.

7. K. Heeroma, De herkomst van het Nederlandse vokalisme, T. en T. 17, 1965.

Ik noem hier dit artikel, omdat de daarbij gepubliceerde kaart van *zuur* een vroeger door Heeroma gehouden betoog over de umlautloze vormen *hooi*, *ooi* en *loven* in Noord-Groningen - een betoog, dat bovendien beknopt herhaald wordt - overtuigend illustreert.